

УДК 39(477)

DOI: 10.30840/2413-7065.1(78).2021.225244

СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ РАНЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Тривалий час вітчизняна історична наука перебувала під впливом російської наукової парадигми, коли проблематика і методологія української історичної науки формувалися під впливом завдань російської науки. Достатньо згадати, що в національних республіках СРСР дисертаційні праці писалися російською мовою, а затверджували їх не місцеві республіканські ВАКи, а ВАК Академії наук СРСР.

Лише після проголошення незалежності з'явилися можливості заявити про існування власне української наукової проблематики, визначити її найважливіші теми, розпочати їх вивчення та аналіз з погляду власне українського історичного процесу.

Говорячи про вітчизняну історичну науку останнього 30-річчя, можна констатувати, що дійсно відбулася переорієнтація історичних наукових досліджень на важливу українську тематику. Ціла низка праць 1990–2020 років засвідчує про перегляд науковими установами гуманітарного профілю дослідницьких проблем, орієнтацію науковців на європейський досвід, запозичення новітніх методологій, методів, підходів і процедур. Так, значним внеском у дослідження процесів націєтворення українського народу ранньомодерної доби є праці видатної дослідниці Н. Яковенко. Зокрема, її монографія «Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна», присвячена історії формування привілейованого стану

на теренах України у складі Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) і Корони Польської, а пізніше Речі Посполитої, відкрила сучасному українському суспільству існування української еліти. Було заперечено старе уявлення про українців як соціально неструктуровану масу, позбавлену елітарного проводу, й доведено спадкоємність та неперервність елітарної традиції від часів княжої Русі до поунійної доби, коли входження Київської і Волинської земель до Корони Польської ознаменувало завершення еволюції суспільного статусу української шляхти [45, с. 296].

В іншій праці Н. Яковенко «Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.» зроблено спробу з антропологічної перспективи показати «внутрішню суб'єктивну історію», «вихоплюючи з океану суб'єктивних відчуттів, переконань і переживань ті поодинокі рефлексії, які зафіксувалися в джерелах, – чи завдяки прямим свідченням так званих его-документів», з метою з'ясувати універсальні мотивації, що впливали на поведінкові стратегії ширшого загалу, тобто були притаманними «усім» представникам певної групи/страти [46, с. 7–8]. Розгляд цих питань дослідниця продовжила у праці «Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII ст.», де показано, що індикатори ототожнення людини з певною групою є доволі мінливими, вони не бувають остаточно й

непорушними, оскільки на них впливають множинні персональні ідентичності, обумовлені походженням, культурним рівнем, освітою, гендерною належністю та зв'язками конкретного індивіда із соціальним, професійним, локальним середовищем тощо. До того ж мінливими є навіть сама ієрархія ідентичностей та життєві колізії, в які потрапляє людина, що авторка розкриває на прикладі рядового шляхтича Яна/Йоакима Єрлича, який у мемуарних записах описав складні перипетії власного повсякденного досвіду [47, с. 63–104].

Проблема історії вітчизняної еліти раннього Нового часу була підхоплена іншими українськими істориками. Так, історії князів Острозьких присвячено дві праці видатного українського історика В. Ульяновського. Спершу він опублікував декілька статей на цю тему [41, с. 24–31], а 2009 р. у серії «Видатні постаті Острогіани» вийшла монографія «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький». Твір присвячено найвидатнішому представнику знаного українського князівського роду, котрий досяг найвищих урядів у ВКЛ, мав незаперечний вплив у державі й уславився як неперевершений воєначальник [42, с. 3]. Пізніше ця праця стала частиною другої монографії Ульяновського «Князь Василь-Костянтин Острозький. Історичний портрет у галереї предків та нащадків» [43]. Дослідник звернув увагу на доволі цікавий історичний парадокс, внаслідок якого слава гетьмана ВКЛ Костянтина Івановича Острозького була затьмарена славою його молодшого сина – Василя-Костянтина, який не досяг ані високих державних урядів, ані не дістав таких значних земельних надань і пожалувань, як батько, а слава його

обмежувалася лише обширами Русі. Це не йому, а його батькові влаштовували тріумфальні зустрічі в столицях, це про батькові звитяги писали видатні тогочасні автори [42, с. 3]. Так, високо оцінив діяльність Костянтина Острозького секретар короля Жигмунта I Йодок Людвік Деціуш, назвавши його «...славний для всіх часів чоловік і воєначальник...» [49, s. 78–79; 42, с. 5]. Лікар королеви Бони італієць Джованні Валентіно в листі від 2 вересня 1530 р. до мантуанського герцога Федеріко Гонзаги так відізвався на смерть князя: «Був той муж такий цнотливий, мужній і фортунний, що заслужив на те, щоб його назвати батьком короля, а його королівська милість шанував його понад усіх. Переможець у 64 значних битвах, ... такий побожний у своїй вірі грецькій, що його русини вважали за святого...» [46, с. 237; 43, с. 160]. Найбільше князя уславлює «Волинський короткий літопис», автор якого називає гетьмана другим Антіохом та порівнює з індійським Пором [6, с. 126]. Польський хроніст Мацей Стрийковський називає його «другим Аннібалом, Пірром і Сціпіоном руським і литовським...», тож ставить в один ряд з античними героями та геніальними полководцями [50, s. 397; 42, с. 8–9; 43, с. 158]. Костянтин Іванович був другою особою в державі після короля та першою за значущістю зробленого з-поміж усіх князів Острозьких. Це він створив знаменитий Острозький домен, оскільки за свою службу отримав найбільше королівських надань і привілеїв на земельні володіння [5, с. 63–65, 117–212; 42, с. 82–109]. Проте доля розпорядилася так, що не він, а його молодший син Василь-Костянтин ще за життя був перетворений тодішніми інтелектуалами на «першого» і найзначущого з усього

князівського роду Острозьких. Попри те, що «його реальна популярність не була надто великою серед сучасників, на відміну від гучної слави та популярності батька за його життя, про якого знала ледь не вся католицька Європа, православна людність та мусульманський Схід» [43, с. 4]. Тож В. Ульяновський намагається з'ясувати цей історичний парадокс. Заслуга дослідника полягає у створенні фактично двотомного монографічного дослідження про історію найвидатнішого українського князівського роду XIV–XVII ст. на підставі глибоко опрацьованої ним історіографії та величезного документального матеріалу.

Попри те, що «українській родовій еліті історична доля відвела функції охоронця та гаранта цілості свого народу» [45, с. 299], українська радянська історична наука загалом негативно ставилася до українських елітарних груп, тож не виявляла інтересу до власної еліти ранньомодерної доби. Наразі працями Н. Яковенко та В. Ульяновського покладено початок вивчення історії української еліти в українській історіографії. Князівську тематику цієї доби зараз розробляють й інші дослідники [3, 9, 27, 30].

Перехід від універсальних схем макроісторії до категорій мікроісторії та повсякденного життя пересічних учасників історичного процесу викликав появу в українському історичному дискурсі цілої низки досліджень антропологічного, генеалогічного, демографічного та загалом широкого соціального змісту. В цьому ряду стоять праці істориків раннього Нового часу Ірини Ворончук, Михайла Довбищенка, Андрія Заяця, Наталі Білоус, Володимира Поліщука, Ігоря Смутка, Ігоря Тесленка, Мирона Капраля, Олексія і Оксани Вінниченків, Юрія

Волошина, Володимира Маслійчука, Володимира Собчука, Ігоря Сердюка та ін. [4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 40]. Оскільки в короткому огляді неможливо назвати усі праці згаданих та багатьох інших авторів, відсилаємо читача до видань «Соціум» [37, вип. 1–15–16] та «Український гуманітарний огляд» [44, вип. 1–18].

Тривалий час пріоритет в галузі української генеалогії належав польським дослідникам, починаючи від перших польських геральдиків і генеалогів Бартоша Папроцького, Шимона Окоцького, Войцеха Кояловича та таких їх послідовників, як Каспор Несецький, Пьойтр Малаховський, Теодор Жихлинський, Адам Бонецький, Северин Уруський та ін., які розглядали українську шляхту частиною шляхетського загалу Речі Посполитої [10, с. 104–120].

Пізніше російська історіографія привласнила собі значну групу української еліти, яка в часи Хмельниччини перейшла на бік московського царя. Російська герольдія переглядала генеалогічні матеріали українських козацьких старшинських і шляхетських родів для внесення їх до губернських родовідних книг з метою залучення до російського дворянства [10, с. 33–85].

Тож у наш час практично вперше в українській історіографії на підставі виключно документальних матеріалів були створені родоводи рядової волинської шляхти XVI–XVII ст. Оскільки в українських землях Правобережної України метричні книги були введені лише на початку XVIII ст., реконструкцію родинних структур було здійснено на підставі детального аналізу подокументного вивчення родинної документації судових

книг [10, с. 138–175]. У праці «Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела)» розкрито методологію, методику та процедуру генеалогічних реконструкцій [10, с. 85–104, 120–134].

«Унікальним виданням», що становить «нове слово в науці», охарактеризовано монографію І. Ворончук «Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники», написану на стику соціальної історії, історичної демографії, генеалогії, історичної психології, просопографії та історії повсякдення [1, с. 200]. В рецензіях на працю відзначено добре знання авторкою документальних і нарративних джерел, на підставі яких розглянуто найширший спектр проблем соціальної історії ранньомодерної доби, а саме: практика укладання шлюбів, характер шлюбної моделі, типологія шлюбно-сімейних форм, їх взаємозв'язок зі шлюбною моделлю та прокреаційною поведінкою тощо. Вперше в українській історіографії на підставі документальних джерел створено статистику та обраховано дітність новочасної шляхетської родини [1, с. 204–205; 11, с. 494–524]. Завдяки визначенню типології родинних і домогосподарських структур різних верств волинського соціуму та обрахункам їх коефіцієнтів було переглянуто загальну чисельність населення Волині середини XVII ст. в бік її значного збільшення [1, с. 206–207; 11, с. 136, 155, 189–200, 253, 265–267, 301, 324, 436–454].

Значним внеском у дослідження процесів націєтворення українського народу ранньомодерної доби є монографія М. Довбищенка «Волинська шляхта

в релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст.». Автор на прикладі Волині проаналізував складні й суперечливі процеси релігійного життя на тлі національного відродження, що відбувалося в українських землях наприкінці XVI – першій половині XVII ст. Зокрема, висвітлено витворення нових етноконфесійних реалій на базі православ'я, католицизму, протестантизму та уніатства. Досліджено історію участі представників волинського нобілітету в релігійних рухах різних конфесій від часу проголошення Люблінської унії в 1569 р. до початку Хмельниччини в 1647 р., з'ясовано основні напрямки їх релігійної, духовної, політичної та добродійної діяльності. Порушивши питання про відторгнення вітчизняною історіографією значної частини руського нобілітету, належної до католицького, протестантського й уніатського віросповідання, дослідник не лише з'ясував його причини, а й виправив цю несправедливість. Одночасно вчений показав пошук цими групами власної «руської» ідентичності та створення системи міжконфесійного балансу й релігійної толеранції. Заслуга дослідника полягає у поверненні вітчизняній історії значної частини української шляхти протестантського, католицького та уніатського віросповідань [18].

У новій праці М. Довбищенка «Українська адвокатура Волині литовсько-польської доби XVI–XVIII ст.» висвітлено широке коло питань щодо перебігу судового процесу, його змагальності, адвокатських практик тощо. Зібрано документальні матеріали та створено персональні біографи 28 тогочасних адвокатів Волині [19, с. 205–240].

У хронологічному діапазоні 500 років (XIV–XVIII ст.) вибудував свою працю

І. Смуток. На підставі документального матеріалу автор простежує, як протягом доволі тривалого часу у шляхетському середовищі певного регіону, а саме Перемишльської землі Руського воєводства, відбувалося формування окремої соціокультурної групи – «руської» шляхти. Перспектива дослідження вимальовується як мікроісторична, дослідницька мета вченого підпорядкована ідеї реконструкції найширших аспектів повсякденної життєдіяльності цієї соціальної групи окремої адміністративно-територіальної структури – Перемишльської землі [29]. Отже, монографія заторкує ще один актуальний напрям і робить внесок у розвиток регіональної історії, яка не набула ще належного розвитку у вітчизняній історичній науці.

Спостерігається значне пожвавлення дослідницького інтересу до проблем історичної урбаністики, які належать до пріоритетних напрямів сучасної європейської історіографії. Місто як соціально-культурний організм на різних етапах розвитку українського суспільства відігравало важливу роль, але особливо це виявляється на переломі пізнього середньовіччя й ранньомодерної доби, коли внаслідок інтенсивного поділу праці відбувається активний процес містобудування, найбільше пожвавлення якого протягом XVI ст. спостерігається на Волині. Варто відзначити монографії А. Заяця, який протягом тривалого часу досліджує урбаністичні проблеми цього регіону. 2003 р. вийшла його праця «Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття». Автор висвітлює різні фази «локаційного процесу», тобто процедуру заснування/створення міста, та динаміку становлення міської мережі Волинського

регіону зазначеної доби [23, с. 266–275; 21, с. 91–136]. На величезному, вперше введеному в обіг документальному матеріалі вчений доводить, що в XVI ст. Волинь стає регіоном активної урбанізації, що своєю чергою призвело до суттєвих змін соціально-станової структури її населення [21, с. 163–169].

Саме ці зміни станової структури міського соціуму А. Заяць розглядає у праці «Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст.», присвяченій комплексному аналізу процесів формування, становлення та функціонування міського суспільства ранньомодерної Волині. Дослідник ретельно простежує, як на території найбільшого на той час регіону України – Волині – з прийшлої до окремих міст людності відбувалося становлення міщанського стану як окремої соціокультурної групи з характерними для неї властивостями [22, с. 281–363].

Висвітлюючи систему міського управління, повноваження міських органів влади та урядів міського самоврядування, автор розкриває їхні функції [22, с. 59–73], аналізує реальні місцеві практики, зокрема на прикладі Луцька розкриває процес набуття міського громадянства та з'ясовує комплекс прав і обов'язків міських жителів тощо [22]. Застосовуючи компаративний метод, дослідник фіксує відмінності інституту магдебурзького права в українських, зокрема волинських, містах. Праця написана у парадигмі історичної антропології: порушені питання вчений розкриває на прикладі діяльності конкретних представників владних структур різних волинських міст, тут фігурує багато яскравих індивідуальних особистостей [22, додатки, с. 402–492].

Усі зазначені праці роблять вагомий внесок у розвиток регіональної та локальної історії. Проблему розвитку історико-регіональних (обласних, по-районних) досліджень слідом за своїм вчителем В. Антоновичем свого часу піднімав М. Грушевський, який запропонував і методологічні принципи «історичної регіоналізації» [2, с. 218–222]. Вчений писав: «Історія України єсть сума земель, які сформувалися під впливом географічних, економічних, колонізаційних, комунікаційних, культурних і політичних умов...». На його думку, глибокі територіальні дослідження допоможуть вибудувати «перспективу історичного процесу України в розрізі горизонтальним: територій-земель... і в розрізі вертикальним: суцільного образу економічного, соціального культурного, політичного і національного розвитку» [16, с. V–VI]. Отже, вертикальний зріз передбачав суцільний образ економічного, соціального, культурного, політичного і національного розвитку українських земель загалом, горизонтальний – вивчення окремих територій-земель в межах історично і географічно сформованих ареалів. На основі поєднання цих двох підходів, вважав учений, можна отримати «ясний і чіткий образ минувшини – і перспективи дальшого розвитку» [16, с. V–VI; 17, с. 54–55]. Метою «нової локальної історії», на відміну від соціокультурних конструкцій універсальної історіографії, є осмислення локальних співтовариств як суб'єктів історичного процесу [2, с. 218–222].

Декілька видань свідчать про започаткування інтелектуальної історії нової доби. У 2012 р. вийшло 3-томне видання «Інокентій Гізель. Вибрані твори у 3-х томах», у першому томі якого

опубліковано праці архімандрита Києво-Печерської лаври «Мир з Богом чоловіку» та «Наука о тайні святого покаєння», а другий і третій томи присвячені життєпису та аналізу діяльності Гізеля як церковно-релігійного письменника, зокрема його богословських трактатів, в яких значну увагу приділено морально-етичним проблемам [20].

У цій серії не можна обійти ще однієї монографії Н. Яковенко «У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоанікія Галятівського» (Київ, 2017), де герой праці характеризується як «найяскравіша зірка «київської ученості» серед православних авторів другої половини XVII ст.» [48, с. 31]. Щоправда, у монографії йдеться не лише про «життя і тексти» головного героя. Непересічна особа Йоанікія Галятівського разом з його творами – «вітчизняними бестселерами другої половини XVII ст.» – слугують для реконструкції загального образу новочасного інтелектуала-богослова киево-могилянського кола [48, с. 12]. Залучаючи різноманітний методологічний інструментарій релігійної антропології, історії уявлень та ідей, культурних реценцій тощо, авторка вписує світ українських інтелектуалів ранньомодерної доби у духовний і мисленнєвий контекст тодішньої Європи. Таким чином, дослідниця унаочнює процес становлення ранньомодерного інтелектуального повсякдення в Україні.

У цьому ряду стоїть також і праця П. Кулаковського «Писар, шляхтич і пастир: Біографія володимирсько-берестейського єпископа Йосифа Мокосія-Баконецького (1595–1654)», яка є спробою «тотальної біографії» одного з яскравих представників духовної еліти української Унійної Церкви першої половини

XVII ст. Використовуючи значне коло джерел, автор простежує генеалогію роду [25, с. 23–108] та діяльність владики протягом життя на різних урядах: писаря в Руській канцелярії Речі Посполитої, настоятеля в Жидичинському монастирі [25, с. 109–134] та, нарешті, управителя Володимиро-Берестейської єпархії [25, с. 141–150]. Дослідник вважає, що Баковецький міг зробити вдалу світську кар'єру, проте пов'язав життя з Унійною Церквою, що не могло відбутися без глибоких духовних роздумів. П. Кулаковський допускає, що в єдності з Римом Баковецький вбачав вихід православ'я з тієї глибокої інституційної кризи, у котрій воно перебувало [25]. Постать архієрея виступає на широкому тлі складних трансформаційних процесів культурно-релігійного життя Волині [25, с. 134–140], висвітлено інтелектуальне коло єпископського оточення [25, с. 254–268]. При цьому автор показує владику людиною свого часу з притаманними йому недоліками, який не зупинявся перед протиправними діями та методами боротьби зі своїми опонентами, подеколи вдавався до нелегітимних способів вирішення проблем як церковних, так і особистих, що підважувало його власну релігійність [25, с. 240–253]. Використовуючи стародруки, вчений умістив у додатках до монографії працю 1648 р. Василя Рудомича «Генеалогія прадавнього дому Преосвященного владики Йосифа з Баківців Мокосія-Баковецького, єпископа володимирського і берестейського» [25, с. 358–425] та панегірик Кипріяна Стефановського, який намагався увічнити ідеальний образ владики у виголошеній 19 березня 1655 р. під час його поховання промові під назвою «Згромаджених вод похвала» [25, с. 434–476].

Новий напрям сучасних вітчизняних досліджень – історична конфліктологія – представлений низкою статей О. Галенка, Н. Білоус, І. Ворончук, В. Степанкова, С. Плохія та ін., вміщених в альманасі «Соціум» [37, вип. 6], та доробком Н. Старченко. У праці «Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – XVII століття)», в основу якої покладено вже раніше опубліковані статті, дослідниця аналізує культуру ворожості волинської шляхти, ритуали й сценарії конфлікту тощо [39, с. 163–195, 215–234]. Всупереч поширеній думці про шляхетську сваволю авторка стверджує, що певні норми співжиття вводили агресію у певні рамки і в такий спосіб робили анархію «впорядкованою» [39]. Щоправда, не з усіма її позиціями та висновками можна погодитися.

Заслужують на увагу також численні статті генеалогічного та – ширше – просопографічного характеру, присвячені окремим шляхетським родовим кланам, у яких ідеться про повсякденний триб життя та індивідуальний життєвий досвід окремих представників тогочасної еліти [23, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 40].

Проте, попри важливий доробок, залишається багато недосліджених питань з історії ранньомодерної доби України. По-перше, це вивчення найрізноманітніших шляхетських локальних груп: патронально-клієнтельних, родинних, професійних, а серед останньої виокремимо такі, як: жовнірські, лікарсько-медичні, чернецькі, різного рівня урядницькі, зокрема судових установ/канцелярій: суддів, підсудків, писарів, возних, адвокатів, а також служебників і слуг магнатських резиденцій, панських

маєтків, служителів церкви тощо. При цьому увага має бути звернена на з'ясування мотиваційних засад та нюансів соціальної поведінки людей різних соціальних груп, що відбуваються на перетині індивідуального і колективного, свідомого та підсвідомого.

Разом з тим виявляється, що це не так то й просто: на перешкоді постали, як це не дивно виглядає, консерватизм та інерція власне самої наукової спільноти. Особливо це відчувається в дослідженнях, що торкаються дорадянської доби.

Так, до цього часу в українській історіографії не створено загального реєстру української шляхти XV–XVIII ст., тобто списку усієї тогочасної української еліти, від її найнижчих до найвищих щаблів.

Серед недосліджених проблем з історії шляхетської верстви нагальною є проблема участі шляхти у загосподаренні та економічному розвитку українських земель. Вірус радянського зневажливого ставлення до елітарного стану долається вкрай важко. Наприклад, А. Заяць цілком слушно піднімає питання про необхідність перегляду висновків радянської історіографії щодо ролі шляхти у розбудові українських земель, зокрема локації міст. Адже тогочасні дослідники, як і народники, підкреслювали лише деструктивну роль шляхти в історії України. Проте, попри обіцянку показати позитивну діяльність землевласників у розбудові міст [22, с. 106–108], автор, врешті, також схиляється до негативної оцінки їх ролі й залишається на тих же радянських позиціях [22, с. 122–123].

Працями багатьох сучасних дослідників ранньомодерної доби започатковано мікроісторичні дослідження, присвячені окремим шляхетським родам та

постатям, простежено індивідуальний досвід окремих представників рядової шляхти в перебігу повсякдення та вплив на їхню долю тогочасних глобальних подій, явищ і катаклізмів. З цього погляду вартісним продовженням цих досліджень може стати проект «Історичні портрети видатних українців раннього Нового часу», яким належить значний внесок в історію і культуру не лише України. Адже багато етнічних українців фігурують у довідниках, енциклопедіях, історичних працях інших країн і народів, які привласнили своїй історії українських історичних діячів. Прийшов час повернути наших видатних співвітчизників до лона української історії і культури. Окремим аспектом цього проекту може стати підготовка біобібліографічного довідника про видатних діячів українознавчої науки, зокрема діаспори, з аналізом головних дослідницьких проблем, підходів та методів, в яких вони подеколи випереджали час і йшли попереду навіть європейської історичної думки.

Протягом останніх 30 років сформувався гендерний напрямок історичних досліджень. Про зміст понять «гендер» та «гендерні дослідження» досі ведуться дискусії, разом з тим гендер визнано важливим виміром соціуму, що слугує опису соціально визначених характеристик чоловіків і жінок, тож цю категорію називають ще соціокультурною статтю. Гендерний підхід у дослідженнях ранньомодерної доби допоможе з'ясувати діалог статей у плані реконструкції історичного розвитку з урахуванням форм їх взаємодії і взаємодоповнення, оскільки гендерна історія охоплює не лише історію жінок («історичну фемінологію»), а й історію чоловіків («історичну

андрологію»), а також історію різноманітних соціальних ієрархій і взаємостосунків.

Вкрай необхідно переглянути історію найчисельнішої верстви українського соціуму раннього Нового часу – селянства, яка до певної міри виявилася сфальсифікованою. Історія селянства досліджувалась за раз і назавжди усталеною соціологічною парадигмою: посилення експлуатації, погіршення матеріального стану, активізація антифеодальної боротьби. Відтак сформувався спрощений підхід до історії селянства, що розглядалася лише крізь призму класової боротьби. Виробився одномірний стереотипний погляд на селянство як на одноманітну злиденну верству (клас), що з пелюшок тільки й мріяла про боротьбу зі своїми споконвічними гнобителями – панами-шляхтою.

Маємо констатувати: розвиток вітчизняної історичної науки протягом останніх 30 років не призвів до наукового перегляду історії українського селянства, що зафіксувала узагальнююча праця «Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах», де повторюються усі відомі характеристики радянської історіографії щодо становища селянства ранньомодерної доби [24, с. 142–167]. Після її виходу пройшло вже 14 років, проте й нові видання засвідчують, що жодних зрушень не відбувається [36]. Збірник із доволі зобов'язуючою назвою «Соціально-економічні трансформації в Україні та Білорусі в XVI–XVIII ст.: фактор реформ», що постав внаслідок спільного українсько-білоруського проекту, проголосив своїм завданням «підняти задекларовану тематику на новий якісний рівень» [36]. Тож можна було сподіватися на перегляд старих,

запроваджених народниками, а в подальшому підхоплених радянською історіографією, зазначених вище підходів, та нову інтерпретацію низки проблем стосовно аграрної реформи 1557 р. у ВКЛ, зокрема впровадження/невпровадження так званої «волочної поміри» в українських землях, а відтак її впливу на становище селянства тощо. Три з дев'яти статей збірника (В. Берковського, А. Гурбика та А. Блануци) присвячено соціально-економічним перетворенням, запровадженим в середині XVI ст. урядом Великого князівства Литовського. На жаль, сподівання не справдилися, названі дослідники перебувають у полоні застарілих стереотипів і міфів, вкотре повторюються давно віджилі оціночні судження, аналітичний розгляд різних аспектів зазначених проблем відсутній. Можливо, авторам не вистачило доброго знання місцевого документального матеріалу щодо зазначених проблем [36, с. 9–19, 45–84, 101–133]. Проте можливості щодо вивчення вітчизняними істориками окреслених питань є достатньо перспективними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бездрабко В. В. Рецензія на книгу: І. О. Ворончук. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина домогосподарство, демографічні чинники. *УІЖ*. № 6. 2012. С. 200–209.
2. Верменич Я. Локальна історія як науковий напрям: традиції і новації. Київ: Інститут історії НАН України, 2012. 284 с.
3. Вихованець Т. Ян-Кароль та Анна-Алоїза з Острозьких Ходкевичі: кінець життя, початок вічності. *Студії і матеріали з історії Волині*. Кременець, 2012. С. 317–339.
4. Вінниченко О. Два документи першої половини XVII ст. до історії волинського містечка Соколь. *Студії і матеріали з історії Волині*. Кременець, 2012. С. 276–290.

5. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 р.) / переклад, упоряд. і передмова Ірини Ворончук. Київ; Старокостянтинів: Хмельницька міська друкарня, 2001. 416 с.
6. Волинская краткая летопись. Полное собрание русских летописей. Т. 35. Москва, 1980. С. 118–127.
7. Ворончук І. Місто Любартів (за інвентарем маєтностей князів Острозьких 1620 року). Житомирщина на зламі тисячоліть. *Велика Волинь*: науковий збірник. Житомир, 2000. Т. 21. С. 95–97.
8. Ворончук І. Середньовічний Острополь (за інвентарем володінь князів Острозьких 1620 р.). *Острогiana в Україні і Європі*. Старокостянтинів, 2001. С. 246–257.
9. Ворончук І. *Dobra żona godna mężowi* когона (До історії подружніх стосунків Катерини Острозької і Томаша Замойського). *Київська старовина*. 2002. № 5. С. 120–135.
10. Ворончук І. Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела). Київ, 2009. 511 с.
11. Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. Київ: Фенікс, 2012. 711 с.
12. Ворончук І. Шляхетський рід Дривинських: генеалогія і матримоніальні зв'язки (XVI – перша половина XVII ст.). *Студії і матеріали з історії Волині*. Кременець, 2012. С. 195–210.
13. Рід Загоровських у приватному й публічному житті шляхетського соціуму Волині XVI – першої половини XVII ст. *Українознавство*. 2012. № 4. С. 61–69.
14. Ворончук І. Шляхетський рід Бокіїв-Печихвостських у приватному та повсякденному житті волинського соціуму. *Старий Луцьк*: науково-інформаційний збірник Луцького державного історико-культурного заповідника. Луцьк, 2013. Вип. IX. С. 168–185.
15. Ворончук І. Кар'єра красноставських купців Борзобогатих Красенських на Волині в XVI ст. *Старий Луцьк*: науково-інформаційний збірник Луцького державного історико-культурного заповідника. Луцьк, 2015. Вип. 11. С. 143–163.
16. Грушевський М. Вступ. *Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали*. Київ: Держ. вид-во України, 1928. Вип. XII. 531 с.
17. Грушевський М. Степ і море в історії України. *Український історик*. 1991. № 3–4; 1992. № 1–4. С. 54–55.
18. Довбищенко М. Волинська шляхта в релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.
19. Довбищенко М. Українська адвокатура Волині литовсько-польської доби XVI–XVIII ст. Київ: Комп'ютерно-видавничий інформаційний центр, 2019. 288 с.
20. Гізель І. Вибрані твори у 3-х томах. Київ–Львів: Свічадо, 2012.
21. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. Львів: Добра справа, 2003. 206 с.
22. Заяць А. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст. Львів, 2019. 581 с.
23. Заяць А. Невідомі документи до початкової історії містечка Гулевичі. *Студії і матеріали з історії Волині*. Кременець, 2012. С. 266–275.
24. Історія селянства України. Нариси в 2-х томах. Київ: Наукова думка, 2006. Т. I. 631 с.
25. Кулаковський П. Писар, шляхтич і пастир: Біографія володимирсько-берестейського єпископа Йосифа Мокосія-Баковецького (1595–1654). Львів: Український католицький університет, 2019. 504 с.
26. Поліщук В. Луцький замковий уряд в другій третині XVI ст.: соціальний портрет та правові практики. *Середньовічні і ранньомодерні споруди Волині*. 36. наук. праць / під ред. Володимира Собчука. Кременець, 2006. С. 100–106.
27. Поліщук В. Князі Масальські на Волині у XVI ст. за документами Державного історичного архіву Литви (руська титулована

знать у просторі Великого князівства Литовського). Київ: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2007. 100 с.

28. Сердюк І. О. Маленький дорослий. Дитина й дитинство в суспільстві Гетьманщини XVIII ст. Київ: К.І.С., 2018. 454 с.

29. Смуток І. Руська шляхта Перемишльської землі XIV–XVIII ст. (історико-генеалогічне дослідження). Львів: Простір-М, 2017. 504 с.

30. Собчук В. Від коріння до крони. Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст. Кременець: ПП Дятлик М. С., ММХІV, 2014. 506 с.

31. Собчук В. Боговитиновичі: генеалогія і маетки. *До джерел*: зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Київ–Львів, 2004. Т. 1. С. 498–537.

32. Собчук В. Волинський шляхетський рід Гостських. *Соціум*: альманах соціальної історії. Київ, 2005. Вип. 5. С. 143–164.

33. Собчук В. Волинський шляхетський рід Лабунських. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: зб. наук. пр. Львів, 2006–2007. Вип. 15: *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаевича. С. 134–146.

34. Собчук В. Шляхетський рід Денисків-Матвіївських. *Записки НТШ*. Львів, 2006. Т. 252. С. 410–431.

35. Собчук В., Тесленко І. Перші покоління шляхетського роду Болбасів-Розтоцьких. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2009. Вип. 77. С. 267–278.

36. Соціально-економічні трансформації в Україні та Білорусі в XVI–XVIII ст.: фактор реформ. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 232 с.

37. Соціум: альманах соціальної історії. Київ: Інститут історії України НАН України, 2002–2020. Вип. 1–15-16.

38. Старченко Н. Возні на Волині в останній третині XVI – на початку XVII ст.: судові урядники чи слуги? *Соціум*: альманах соціальної історії. Київ, 2008. Вип. 8. С. 134–162.

39. Старченко Н. М. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – XVII століття). Київ: Laurus, 2014. 510 с.

40. Тесленко І. Походження князів Голівнів-Острожецьких у світлі нововиявлених документів. *Студії і матеріали з історії Волині*. Кременець, 2012. С. 129–152.

41. Ульяновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького. *Острозька давнина*. Дослідження і матеріали. Львів, 1995. С. 24–31.

42. Ульяновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. Острог, 2009. 167 с.

43. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький. Історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ: Видавничий дім «Простір», 2012. 1366 с.

44. Український гуманітарний огляд. Вип. 1–18. Київ: Критика, 1999–2013.

45. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Видання друге, переглянуте і виправлене. Київ: Критика, 2008. 470 с.

46. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416.

47. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVII століття. Київ: Laurus, 2012. 472 с.

48. Яковенко Н. У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоанікія Галятовського. Київ: Laurus, 2016. 697 с.

49. Decjusz J. L. *Księga o czasach króla Zygmunta*. Warszawa: PWN, 1960. 148 s.

50. Strykowski M. *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi*. Warszawa: Nakł. G. L. Glücksberga, 1846. Т. 2. 572 s.

Ірина ВОРОНЧУК

orcid.org/0000-0001-5466-5356

доктор історичних наук, доцент,

завідувачка відділу

історичних пам'яток НДІУ